

**ВІТЧИЗНЯНА ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЖИТТЯ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ**

Колесников Д. В.

к. держ. упр., доцент
кафедри ЗтаАМ ДонДУУ

У статті проаналізовано еволюцію категорії «якість життя» в Україні. Визначено стадії цієї еволюції. Розглянуто вітчизняний практичний досвід державного управління якістю життя.

Ключові слова: якість життя; еволюція; рівень життя; державне управління.

В статье проанализирована эволюция категории «качество жизни» в Украине. Определены стадии этой эволюции. Рассмотрен отечественный практический опыт государственного управления качеством жизни.

Ключевые слова: качество жизни; эволюция; уровень жизни; государственное управление.

The article analyzes the evolution of the category of «quality of life» in Ukraine. Defined stages of this evolution. Considered practical experience domestic governance quality of life.

Keywords: quality of life; evolution; standard of living; governance.

Постановка проблеми. Не достатня увага до проблематики якості життя значною мірою стала причиною того, що в Україні спостерігається подовження дистанції між конституційними цілями і завданнями країни як соціальної держави і реальним станом життя громадян. Це викликано посиленням не тільки об'єктивних, але й суб'єктивних чинників в політико-економічному житті країни та загрожує небезпечним для стабільності держави зростанням соціальної напруженості.

Для обґрунтованого використання показника якості життя як стратегічного орієнтиру соціально-економічної політики держави на сучасному етапі розвитку України необхідно структурувати дефініцію

«якість життя». При цьому неприпустимо копіювати концепції якості життя, що розвивалися у межах західної течії еволюції категорії «якість життя», що розглянуті раніше автором [1], слід враховувати і вітчизняну теорію і практику державного управління якістю життя, а також східну течію еволюції категорії «якість життя», яка почала свій розвиток в 70-х роках минулого століття, ще за радянські часи.

Мета статті. Дослідження вітчизняної теорії та практики державного управління якістю життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед великої кількості робіт, присвячених спеціальному розгляду якості життя населення і різних його сторін, до теперішнього часу немає єдності в розумінні того, які соціально-економічні процеси і явища позначаються цим терміном. З одного боку, зустрічається гранично розширювальне тлумачення даної категорії, яке, по суті, вбирає в себе всі процеси життєдіяльності людини і суспільства. З іншого, до показників якості життя включається мала частка процесів життєзабезпечення людей.

Аналогічна ситуація з аналізом даної проблеми склалася і в Україні. Не дивлячись на те що проблема підвищення ефективності державного управління якістю життя знайшла своє відображення у працях вітчизняних вчених: Л. В. Ноздріна, Ф. В. Узунова, В. В. Буреги, С. І. Тарабановського, А. М. Ткачова, Є. В. Луценко та ін. З часом ситуація в цій сфері у нас в країні не тільки не з'ясовується, а, навпаки, стає усе більш заплутаною, оскільки до сфери розгляду включаються усе більш гострі проблеми і малодосліджені соціальні наслідки, на які так багате швидкоплинне і мінливе життя постіндустріального суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розбіжності у дослідженнях з проблем якості життя західних і радянських вчених зачіпали не лише семантичний аспект, але, що

важливіше, змістовний її контекст. Дуже часто використовувалися близькі терміни, які ототожнюються з «якістю життя»: рівень життя, устрій життя, стандарт життя, стиль життя, спосіб життя [2]. І це «генетично» переносилося в нові умови і в державну політику колишніх радянських республік, які зараз стали незалежними країнами.

У 70-і роки минулого століття став характерним розгляд поняття «якість життя» у межах теорії способу життя як вираження кількісної сторони способу життєдіяльності соціальних суб'єктів. Радянські соціологи вважали, що «спосіб життя сам виражає соціальну якість, яка знаходить своє кількісне вираження в показниках способу життя» [3]. І. В. Бестужев-Лада вважав, що категорія «спосіб життя» інтегрує такі поняття, як рівень життя, якість життя, стиль життя, устрій життя [4].

Одним з варіантів розвитку перетворення «буржуазного» поняття «якість життя» наприкінці 70-х - початку 80-х років було зведення якості життя до поняття «рівень життя». Рівень життя населення виражає (за визначенням І. В. Бестужева-Лади) рівень задоволення матеріальних і культурних потреб особи в сенсі забезпеченості споживчими благами, які характеризуються переважно кількісними показниками, абстрагованими від їхнього якісного значення (розмір оплати праці, дохід, об'єм вжитку благ і послуг, рівень вжитку продовольчих і промислових товарів, тривалість робочого і вільного часу, житлові умови, рівень освіти, охорони здоров'я, культури і так далі) [5]. Однак цей напрям був підданий жорсткій критиці у зв'язку з тим, що СРСР у той час значно відставав по багатьох показниках добробуту від розвинених капіталістичних країн.

Оскільки вихвалити соціалістичний рівень життя стало складно, категорія якості життя все частіше почала використовуватися в радянських публікаціях. Характерна думка Л. А. Арутюняна: «Якщо рівень життя характеризує реалізацію потреби членів суспільства в

благах, то якість життя – міра задоволення потреб з досягненням того визначеного особово-психологічного достатку, без адекватної оцінки якого неможливо судити про реальний рівень добробуту в країні, мати уявлення про реальний достаток задоволення потреб людей» [6].

У 1983 році «якість життя» (потрібне трактування) навіть була прийнята на озброєння пануючою ідеологією. На червневому пленумі ЦК КПРС (1983 рік), зокрема, говорилося про те, що необхідно «стверджувати і яскраво розкривати нову якість життя працюючих мас, яка включає колективізм і товариство, етичне здоров'я і соціальний оптимізм, упевненість кожної людини в завтрашньому дні, високу культуру праці і споживання, поведінки і побуту» [7].

Тобто ми спостерігаємо постійні наміри трактувати поняття «якість життя» у широкому розумінні, що є мало придатним або зовсім не придатним для цілей управління, оскільки воно не структуроване, а тому не конструктивне з практичної точки зору.

У часи «перебудови» (1986-1990рр.) до осмислення якості життя став більш плідним соціологічний підхід – за основу були узяті суб'єктивні оцінки життєдіяльності людей (в першу чергу, задоволеність «радянським стандартом життя»). Робилися спроби звести декілька соціологічних опитів по задоволеності працею, дозвіллям, освітою і побутом до «вивчення якості життя радянських людей». Згодом в центрі уваги соціологів опинилися питання вивчення способу і стилю життя, рівня життя, соціального планування і соціального розвитку, які відсунули на задній план розробки питання якості життя як деякої інтегральної характеристики буття людей [8].

У колишніх країнах «соціалістичного табору», на відміну від Заходу, де вченим властива захопленість суб'єктивними елементами якості життя, крен у дослідженнях робився у бік переважання суспільного над особистим.

Якість життя при соціалізмі відображала особливості функціонування і розвитку соціалістичного суспільства, які не зводилися до зростання доходів і предметів споживання, а передбачали постійне зростання свідомості, культури людей (особливо культури праці), розумного споживання, високого ступеню рівності в соціально-економічних відносинах та соціальній справедливості. Розумне споживання, високий ступень соціальної рівності в державі і соціальних відносинах, соціальна справедливість, по суті, були важелями керування рівнем прагнень людей. Відповідно до західної концепції «якість життя, що відчувається», стає очевидною принципова відмінність у підходах до управління якістю життя в колишніх соціалістичних країнах і країнах Заходу. Вона полягає в тому, що різницю між прагненням і рівнем споживання, яка значною мірою визначає якість життя, скорочували не за рахунок повнішого задоволення потреб, як це відбувалося в розвинених країнах Заходу, а за рахунок зниження або, принаймні, суворого контролю рівня прагнень кожного індивіда і суспільства в цілому і на цій основі - підтримки соціального оптимізму, а, відповідно, і уявлень про певний стандарт якості життя.

Радянський Союз зник зі світової карти багато в чому через те, що авторитарним способом держава нормувала структуру потреб населення. Швидка зміна в ході урбанізації структури потреб (особливо серед молоді) увійшла до конфлікту з ідеологічно наказаними нормами. Вузькість цих норм при різкому збільшенні різноманітності потреб у кінці 80-х років минулого століття зробила «частково знедоленою» чи не більшість громадян колишнього СРСР. Цікаво, що легалізація претензій на благополуччя і, одночасно з цим, відсутність цього благополуччя з неминучістю призводили до спільного відчуття кризи. Незадоволеність суспільним устроєм з цієї причини наприкінці 80-х

років минулого століття стала масовою. Хоча ця незадоволеність не означала антирадянських настроїв і не призводила до вимоги змінити його фундаментальні підстави; її змогли використовувати ті соціальні групи, які були зацікавлені саме в ліквідації СРСР (перш за все, заради заволодіння власністю). Однак розвал Радянського Союзу цілком природно породив нову кризу, яка дуже боляче почала відчуватися всіма на пострадянському просторі, у тому числі і населенням України.

Після здобуття Україною незалежності і переходу до ринкових відносин сталася деідеологізація поняття «якість життя».

Л. В. Ноздріна визначила якість життя як категорію, «яка об'єднує низку соціально-економічних параметрів, що охоплюють всю соціоекосистему, і характеризує достаток задоволення матеріальних, соціальних та інших потреб сьогодення і прийдешнього покоління в умовах збереження довкілля залежно від існуючих економічних тенденцій і розвитку. «Якість життя» трансформується разом з розвитком самих потреб у всіляких життєвих благах і залежить від психологічних аспектів його сприйняття» [9]. У своїх роботах автор підкреслювала, що «всі здійснювані економічні перетворення мають соціальну спрямованість, оскільки в їхньому центрі знаходиться людина як висока цінність, як спонукач будь-якої діяльності. Остаточним критерієм оцінки економічних процесів можна вважати не зростання валового внутрішнього продукту, а зростання якості життя населення.

З 2003 р. по 2004 р. опубліковано ряд робіт з проблематики якості життя Ф. В. Узуновим. На його думку, якість життя населення – це «якісна характеристика ієрархії значення задоволення компонент життя людини» [10]. Цікаво, що автор розглядав окремо рівень життя і якість життя як взаємодоповнюючі елементи, що оригінально, але дуже спірно.

У 2005 році вийшла монографія В. В. Буреги, в ній було представлено концепцію соціально-адекватного менеджменту, окремі положення якої перекликаються з деякими теоріями суб'єктивістського підходу до якості життя, а саме - школою «прагнень» А. Кемпбела, Ф. Конверса, В. Роджерса. В. В. Бурега визначає, що стан ідентичності у суб'єкта (людини, групи або цілого народу) - це те, що створює відчуття нормальності існування, відчуття безперервності змін і, нарешті, відчуття своєї адекватності даному соціуму, віку, подіям, нормам, людям тощо. Це те, що є головним механізмом структуризації власної реальності самим суб'єктом соціального життя [11].

У 2007 році Донецькою обласною радою була затверджена стратегія економічного і соціального розвитку Донецької області на період до 2015 року, яка була розроблена Донецькою обласною державною адміністрацією. Вона була розроблена у межах і заради конкретизації Стратегічних напрямків соціально-економічного розвитку Донецької області на період до 2020 року (далі – стратегія). Стратегія враховує: основні положення Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, матеріали доповіді «Цілі розвитку тисячоліття – Донеччина 2015», пропозиції Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту економіко-правових досліджень НАН України та інших. Головна мета стратегії - поліпшення якості життя населення за рахунок структурних змін економіки, підвищення конкурентоспроможності регіону. Але якість життя як категорія використовується лише у формулюванні головної мети стратегії. Фактично стратегія вбирає в себе низку програм соціально-економічного розвитку області, виконання яких, на думку розробників, і буде гарантувати підвищення якості життя.

У 2008-2009 роки над проблематикою якості життя працював С. І. Тарабановський. З його точки зору, категорія «якість життя»

представляється як міра відповідності існуючих соціальних, економічних, екологічних, побутових та інших умов певним нормативам, з точки зору конкретної людини [12]. Виходячи з визначення, створюється враження, що автор дотримується виключно суб'єктивістського підходу до якості життя. Проте суб'єктивізм обмежується виявленням пріоритетних для населення міста напрямків і відповідних індикаторів якості життя, а надалі в його трудах аналіз статистичних даних проводився виключно по вибраних напрямках («псевдосуб'єктивістський» підхід).

Сучасне уявлення співвідношення понять рівня та якості життя дуже точно висловила Ірина Прибиткова: «Концепції якості життя і рівня життя не тотожні, хоча, безумовно, зв'язані і не є взаємовиключними. Дослідники відводять рівню життя роль інструменту, який може і має бути використаний для досягнення можливо вищої якості життя для кожного індивіда або кожної групи. Проте це не єдиний інструмент. Особливу увагу соціальна політика повинна приділяти психосоціетальним аспектам своєчасної життєдіяльності людей, а також зміні формулювання соціальних цілей» [13].

Ф. В. Узунов та, особливо, Л. В. Ноздріна і С. І. Тарабановський підкреслювали важливість суб'єктивної складової якості життя, проте, посилаючись на складність її виміру, практично ігнорували її: «...елементи компонент рівня і якості життя населення можна вимірювати за допомогою конкретних окремих показників, вживаних в офіційній статистиці» [10].

А. М. Ткачов та Є. В. Луценко розкривають зміст якості життя як комплексного поняття, що «...у співставній в просторі і часі формі відображає ступень задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, оцінювану як за рівнем задоволення людиною власним

життям, згідно з її суб'єктивною самооцінкою, так і вимірювану компетентними та інформованими фахівцями за набором об'єктивних показників» [14, 67].

Найбільш комплексний підхід до якості життя, який враховує роль держави в управлінні їм, розробила Олена Донченко. На її думку, «якість життя - це життєва реальність, яка складається з багатьох чинників. Головними серед них для індивіда є: 1) відчуття внутрішньої свободи, тобто самосприйняття, відвертості; 2) відчуття «ліктя», або психологічної захищеності; 3) отримання власного життєвого кола («маленької землі»), в якому людина реалізує свій природний і соціальний потенціал (свої життєво значущі потреби); 4) соціальний порядок, який формує відчуття соціальної захищеності: прозорість соціальних можливостей, яка дає можливість спланувати і реалізувати свій шлях до бажаних психосоціальних цінностей; політика ненасильства та організаційна легітимація ціннісно-ідеологічних неоднорідностей як природних реалій; наявність постійної духовної атмосфери, яка формується на базі партнерських відносин між елементами соціальної структури; геополітична безпека соціуму як така. Для соціуму головним показником якості є соціальне самопочуття його громадян. Як для індивіда, так і для соціуму якість життя визначається певним рівнем розвитку позначених напрямів [15].

О. Донченко, одна з небагатьох, приділила увагу чеканням суб'єкта, можливостям реалізації життєвих цілей індивідом в соціально-економічних умовах, що склалися в державі. Так само ця думка зустрічалася і в працях І. Прибиткової: «Під якістю життя розуміється оцінка сукупності умов фізичного, розумового і соціального благополуччя, як вони розуміються (і представляються) окремим індивідом та окремою групою населення. Головною для якості життя індивіда є відповідність ситуаційних характеристик (потреб і

можливостей) чеканням індивіда, його здібностям і потребам, як їх розуміє сам індивід» [13].

Висновки. Виходячи з аналізу еволюції дефініції «якість життя», можна зробити висновок, що в державному управлінні показник якості життя використовувався як в УРСР, так і в незалежній Україні.

В УРСР однією з цілей вивчення і розробки цього показника був доказ переваги соціалістичної системи над капіталістичною. Він розглядався як один з елементів механізму державного управління, який дозволяв формувати «віртуальне» відчуття високої якості життя і тим самим - підтримку високого рівня соціального оптимізму (ентузіазму), що дало змогу маніпулювати свідомістю і поведінкою радянських громадян для досягнення бажаних макроекономічних показників, але зрештою призвело до знищення держави.

На пострадянському просторі взагалі і в Україні, зокрема, показник «якість життя» був і є об'єктом теоретичних досліджень науковців і має прикладне застосування в державному управлінні лише декларативно.

Існуючі розробки з проблематики життя, яка стосується якості, не повною мірою відповідають сучасним вимогам, що пред'являються суспільством. У всіх концепціях, розглянутих вище, спостерігається превалювання об'єктивного підходу до якості життя (в основному, на поточних потребах індивіда) і дефіцит уваги до інтересів суб'єкта, перспектив його розвитку, самореалізації (та інших суб'єктивних індикаторів).

Встановлено, що еволюції категорії «якість життя» у межах східної течії взагалі і в Україні зокрема проходила за трьома стадіями, а саме: «ідеологічна» (1970 – 1986 рр.), «перехідна» (1986 – 1990 рр.), «деідеологізована» (1991 р. - до теперішнього часу).

Перша стадія характеризувалася використанням семантично близьких термінів відносно категорії «якість життя»: рівень життя, устрій життя, стиль життя, спосіб життя. Особливістю цієї стадії стали перманентні зміни у трактуванні цього поняття радянськими теоретиками і практиками, відповідно до вимог партійної ідеології та необхідності доведення переваг соціалістичного способу буття, ґрунтованого на пріоритеті суспільного над особистим.

«Перехідна» стадія характеризувалася намаганням науковців обмежити вивчення якості життя соціологічними опитуваннями щодо задоволеності працею, дозвіллям, освітою та побутом (винятково суб'єктивістський підхід).

На третій, «деідеологізованій» стадії в Україні науковці удосконалювали об'єктивістські підходи до вивчення якості життя, дуже наближені до здобутків західних дослідників 1970-80-х рр. Також були здійсненні спроби розвитку комплексного підходу, але все це робилося у відриві від практики. Лише останні роки органи державної влади використовують термін «якість життя» для визначення мети і кінцевого результату стратегії соціально-економічного розвитку.

Список літератури

1. Колесников Д. В. Еволюція категорії «якість життя» в контексті взаємодії ринку та держави: західна течія / Д. В. Колесников // Сучасні проблеми державного регулювання соціально-економічного розвитку 2013: зб. наукових праць ДонДУУ. – Донецьк, 2013. – Т. XIV. – С. 185 - 195.
2. Бутенко А. П. Социалистический образ жизни / А. П. Бутенко // Вопросы философии. – 1975. – № 3. – С. 8-14.
3. Руткевич М. Н. Диалектика и социология / М. Н. Руткевич. – М. : Наука, 1980. – С. 333.

4. Бестужев-Лада И. В. Теоретические и методологические проблемы исследования образа жизни / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Наука, 1979. – 167 с.
5. Бестужев-Лада И. В. Современные концепции уровня, качества и образа жизни / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Наука, 1978. – 197 с.
6. Арутюнян Л. А. Социалистический образ жизни: методологические проблемы социологического изучения / Л. А. Арутюнян. – Ереван : Изд-во Ереванского ун-та, 1985. – С. 52.
7. Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 14–15 июня 1983 г. – М. : Политиздат, 1983. – С. 73.
8. Слуцкий Е. Г. Качество жизни молодежи и молодежная политика / Е. Г. Слуцкий. – СПб., 1997. – С. 14-15.
9. Ноздріна Л. В. Якість життя населення в перехідній економіці України: автореф. дис... канд. екон. наук. / Л. В. Ноздріна – Львів, 2001.– 19 с.
10. Узунов Ф. В. Оцінка рівня і якості життя населення: автореф. дис... канд. екон. наук / Ф. В. Узунов. – Харків, 2004.– 18 с.
11. Бурева В. В. Социально-адекватное управление: концептуализация модели: монография / В. В. Бурева. – Донецк: Донецкий госуд. ун-т управления, 2005. – 171 с.
12. Тарабановський В. І. Теоретико-методичні засади управління якістю життя територіальної громади на прикладі великого міста: автореф. дис... канд. наук з державного управління: спец: 25.00.04 / В. І. Тарабановський– Донецьк : Донецький держ. ун-т управління, 2009. – 19 с.
13. Прибыткова И. Качество жизни, безопасность и права человека в концептуальном и прикладном измерениях / И. Прибыткова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://prognosis.kiev.ua/ukr/podii/stoli/page.php?xml=jizn.xml&xsl=jizn.xsl>.

14. Короліук Ю. Г. Концепція якості життя в управлінні регіональними соціально–економічними системами / Ю. Г. Короліук // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 21. – С. 66-69.
15. Донченко О. Соціальне самопочуття і якість життя з точки зору теорії психофракталів / О. Донченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prognosis.kiev.ua/rush/podii/krugliy_stol1/stol1.php?xml=donchenko.xml.